

■ article

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA CATALANA,
Números 7/8, 2014 | Print ISSN 2014-1572 / Online ISSN 2014-1564
DOI: 10.2436/20.3001.02.96 | P. 63-81
Data de recepció: 3/7/2013 / Data d'admissió: 12/12/2013
<http://revistes.iec.cat/index.php/JOCIH>

M

Maquiavel traduït al català: tries editorials i tries textuais

Gabriella Gavagnin

Facultat de Filologia
Universitat de Barcelona
gavagnincaoggiani@ub.edu

resum

L'article fa una ressenya de totes les traduccions al català d'obres de Maquiavel, editades i inèdites, íntegres i fragmentàries; reconstrueix les circumstàncies culturals i editorials en les quals es van realitzar i tracta de determinar les edicions utilitzades pels diferents traductors. Finalment, exemplifica com els diferents traductors es van enfrontar a alguns dels problemes que planteja la llengua i la sintaxi del text d'*El príncep*.

paraules clau

Maquiavel, tractadística, traduccions.

1. Maquiavel en català: una història recent

Les traduccions al català d'obres de Maquiavel pertanyen totes a la cultura contemporània perquè s'han anat realitzant a partir de les primeres dècades del segle XX. Qualsevol consideració que vulgui tenir en compte les possibles raons ideològiques de l'absència de traduccions més antigues quedaria del tot invalidada o desvirtuada. El retard en l'horitzó internacional de la cronologia d'aquesta incorporació en el sistema lingüístic català no pot ser valorat en funció de l'autor, perquè depèn bàsicament de les condicions de creixent regionalització de la cultura en català a partir de l'edat moderna, les quals suposaren una ràpida dissolució del català com a llengua vehicular de traduccions. En efecte, el fenomen afecta molts altres pensadors i tractadistes de l'edat moderna, com ara Montaigne, Erasme, More, Descartes, Voltaire o Pascal, els quals, de la mateixa manera que Maquiavel, han començat a ser traduïts al català un cop entrat el segle XX. Si ens mirem la qüestió des d'aquest punt de vista comparatiu, potser podríem fins i tot destacar que Maquiavel no va ser pas dels darrers ni dels menys considerats en aquesta història recent. Pel que fa a la varietat tant

de títols traduïts com de versions realitzades del mateix text i de col·leccions en què una mateixa traducció s'ha reeditat, la seva presència en el panorama editorial català no és pas menor en relació amb el conjunt d'edicions de filòsofs i pensadors estrangers. L'objectiu d'aquest estudi és el d'oferir, amb afany d'exhaustivitat, una ressenya del què i del com s'ha anat traduint Maquiavel al català resseguint les circumstàncies de publicació i de difusió i analitzant els aspectes més rellevants de la feina dels traductors.

2. Les obres traduïdes i els canals de difusió

2.1. Traduccions en volum

Les primeres traduccions, lluny de ser antològiques i disperses, s'emmarquen en un projecte ambiciós que va dissenyar i dur a terme Josep Pin i Soler, al llarg de les dues primeres dècades del segle XX, amb l'objectiu de difondre en català obres cabdals del pensament de l'època humanista. Figura polifacètica de tarannà independent, narrador i dramaturg, erudit i bibliòfil, articulista polèmic i comentarista, Pin i Soler va culminar la seva trajectòria intel·lectual amb aquesta aportació com a traductor d'obres d'Erasme, de Thomas More, de Joan Lluís Vives, de Maquiavel, de Richard de Bury i d'Antoni Agustí, una activitat que, tot i ser concebuda i desenvolupada al marge de la cultura oficial d'aquells anys, no deixava de tenir un gran relleu en la perspectiva catalana de l'època i de marcar una fita en la història de les traduccions modernes. Els volums, deu en total, van ser publicats en editorials diferents entre 1910 i 1921, però integraven en la intenció del traductor una col·lecció unitària de clàssics, la Biblioteca d'Humanistes, que destacava no tan sols per la novetat dels títols seleccionats, sinó també per certa voluntat de sistematicitat i amplitud que s'hi albirava (a Erasme hi són dedicats quatre volums i a Maquiavel dos), per la sòlida documentació que s'hi exhibia (amb detallades referències històriques i bibliogràfiques) i pel conjunt d'informació crítica que acompanyava la traducció en forma d'anotacions i de pròlegs¹. El cas de Maquiavel és entre els més simptomàtics d'aquests plantejaments. En primer lloc, per la tria dels textos i la seva distribució. Dels dos volums que li són consagrats, el primer conté, en solitari, el conegut tractat polític, *Lo Príncep* (Maquiavel 1920), el segon, una selecció de textos de gèneres diferents, alguns de més directament relacionats amb la temàtica política com la biografia *Vida de Castruccio Castracani* i el poema satíric *L'Ase d'or*, altres d'interès més literari com la narració *La molt galdosa historieta de l'arxi-diable Belfagor* i les comèdies *Mandragola* i *Clizia*, tots en traducció íntegra (Maquiavel 1921)². Considerant que es

1 Vaig fer una primera aproximació de conjunt a les traduccions de Pin i Soler a Gavagnin 2010.

2 Per cada volum se'n va fer un tiratge de 300 exemplars.

tractava de la primera incorporació al català del Segretari florentí, la varietat dels textos traduïts i el fet de recuperar-ne alguns de poc coneguts, no assequibles ni en versió castellana, com *L'ase d'or* i *Clizia*³, donen sens dubte un valor afegit a la proposta de Pin i Soler. En segon lloc, perquè tots dos volums són dotats de pròlegs; l'un es converteix en un assaig de gran utilitat per apropar-se als grans temes del pensament polític de Maquiavel, l'altre introdueix de manera sintètica el conjunt de textos literaris aplegats. En efecte, el primer és una reconstrucció crítica i detallada de la figura de Maquiavel, del seu itinerari biogràfic i del context polític en què se situa la redacció d'*El príncep*. Pin i Soler estructura el seu discurs a partir d'estudis de referència de la bibliografia crítica més recent —i especialment de l'assaig positivista de Pasquale Villari *Niccolò Machiavelli e i suoi tempi* (1882), que posseïa en l'edició augmentada de 1912—, l'enriqueix amb la traducció d'un bon plec de documents epistolars (cartes familiars i de la correspondència amb Francesco Vettori i amb Guicciardini) i l'integra amb reflexions pròpies. Entre aquestes són mereixedores d'esment les que plantegen punts de contacte substancials encara que potser poc vistosos, entre algunes idees exposades per Maquiavel i teories deduïbles de diverses afirmacions de la *Utopia* de Thomas More. També és remarcable la recuperació i la valoració positiva que fa de l'assaig *El espíritu de Maquiavelo* del jesuïta valencià exiliat a Itàlia el XVIII Antoni Eiximeno. Pel que fa al pròleg al volum de *Traduccions*, cal assenyalar el tractament diferenciat entre les obres amb més implicacions polítiques i ideològiques com la *Vida de Castruccio Castracani* i *L'ase d'or*, a les quals dedica uns comentaris més amplis i apassionats, i les obres de caràcter més literari, com *Bel-fagor* i les comèdies, presentades de manera més escarida i concisa.

L'aportació de Pin i Soler, ben coneguda entre els intel·lectuals, no va ser mai recuperada en reedicions posteriors. Hi devia influir, a més de les dificultats objectives del català durant el franquisme, la posició distant i polèmica que Pin i Soler havia mantingut respecte a l'ambient noucentista i postnoucentista. La consciència de la necessitat de posar a la disposició dels lectors una nova traducció del tractat clau de la teoria política de la nació moderna va estimular alguna iniciativa aïllada i personal ja els anys seixanta, quan a Salvador Espriu, que havia inclòs *El príncep* en una molt restringida llista de lectures essencials⁴, li van proposar d'enllestir-ne ell una. El projecte, però, es va encallar. Per tornar a trobar un traducció catalana de Maquiavel a les llibreries caldrà esperar, doncs, el retorn de la democràcia i la represa de la normalitat en la vida cultural. Va ser

3 L'única versió editada en castellà de *L'ase d'or* era la de Manuel de Cabanyes de 1839, mentre que la *Clizia* encara no havia estat traduïda.

4 Cf.: «Crec que, amb la lectura del 'Predicador', les 'Lletres a Lucili', la 'Divina Comèdia', 'El Príncep', el 'Discurs del Mètode', el 'Quixot', 'El Discreto' i alguna novel·la de lladres i serenos, ja en tens ben bé prou per a passar, sense crits existencialistes i altres ineducades expansions, aquesta trista vida» (Espriu 1957).

determinant, en aquest sentit, la consolidació d'una cultura d'esquerres que va actuar de manera cada cop més sistemàtica per refer unes plataformes editorials que omplissin llacunes i articuessin un discurs intel·lectual català. D'altra banda, una personalitat central d'aquests horitzons ideològics com Jordi Solé Tura va cridar l'atenció sobre les tesis polítiques de Maquiavel a partir de la interpretació gramsciana. Finalment, la creació de la col·lecció «Textos filosòfics» de l'editorial Laia el 1981, dirigida pels filòsofs Josep M. Casalmiglia, Pere Lluís Font i Josep Ramoneda, va permetre la definitiva incorporació del tractat de Maquiavel en un circuit intel·lectual i comercial normalitzat. Publicada com a onzè títol de la col·lecció, la nova traducció d'*El príncep* (Maquiavel 1982) és obra d'un intel·lectual d'esquerres i militant polític, Jordi Moners i Sinyol. Seguint les pautes de la col·lecció, el llibre és dotat d'un ampli estudi inicial, del qual en aquest cas s'encarrega el mateix traductor, d'una bibliografia raonada i d'uns índexs de matèries i de noms. La reconstrucció del context històric i polític de l'edat de Maquiavel i l'anàlisi de l'obra es valen dels estudis canònics sobre l'autor dels anys seixanta i setanta i rescaten, des d'una perspectiva marxista, la importància històrica del pensament de Maquiavel. Cal destacar-hi també l'esforç per articular per primer cop una ressenya de la recepció als Països Catalans de l'obra de Maquiavel⁵.

La traducció de Jordi Moners ha esdevingut el text català de referència del tractat de Maquiavel en les darreres dècades del segle XX. El seu pas per col·leccions i editorials diferents és significatiu de la centralitat que ha adquirit: després de dues reimpressions en la mateixa col·lecció (el 1988 i, ja sota el segell d'Edicions 62, el 1993), el 1996 va entrar —sense cap actualització, sinó tan sols amb l'afegit d'una taula cronològica— en la col·lecció «El Cangur Clàssic» d'Edicions 62, amb una reimpressió l'any 2000; el 2002 es va editar per primer cop en la col·lecció «Cangur Assaig» del segell Butxaca (Grup 62), amb una reimpressió el 2007.

No gaire després de l'assumpció d'*El príncep* en el catàleg de Laia, una altra plataforma editorial, esperonada per un projecte afí d'anostrament de la literatura estrangera de tots els temps, inclou un text del Maquiavel comediògraf en una col·lecció tan emblemàtica com la «MOLU» (Les millors obres de la literatura universal). *La mandràgora*, una de les obres ja triada per Pin i Soler en la seva antologia, encapçala, en la nova traducció de Montserrat Puig (Maquiavel 1985), el volum *Teatre del Renaixement*, amb el qual, seguint la línia marcada pels estudis crítics italians dels anys seixanta i setanta, presenta una selecció de textos paradigmàtics d'un fenomen, alhora literari i social, que va marcar la vida de les corts renaixentistes italianes. Les constants temàtiques, estructurals i lingüístiques

5 En aquest recorregut no hi ha cap referència a la traducció al català (glossada) de Josep Pla del capítol de la *Història de la literatura italiana* que Francesco De Sanctis va dedicar a Maquiavel. La traducció va servir de primer capítol del llibre *Itàlia i el mediterrani* (Pla 1980).

que caracteritzen les quatre comèdies aplegades, són il·lustrades en el pròleg que Giuseppe Grilli va escriure per al volum.

Ja cap al llindar del nou segle arribava una nova traducció de l'altra peça teatral del Segretari florentí que rebla l'interès manifestat per la seva producció dramaturgic. La iniciativa neix a l'emparr de l'Institut del Teatre que el 1998 va guardonar amb el Premi Josep M. de Sagarra per a traduccions inèdites de textos teatrals la traducció de *Clícia* presentada per Jordi Ferrer Gràcia. El text es va publicar dins la «Col·lecció Popular de Teatre Clàssic Universal» (Maquiavel 2000) que edita el mateix Institut amb un pròleg de Jordi Galceran, el qual suggereix els lligams de fons entre els plantejaments de la comèdia i la visió desencantada de l'home que plana en les pàgines d'*El príncep*.

La parcel·lització del conjunt de l'obra de Maquiavel que caracteritza les tries editorials del darrer tram del segle XX respecte al plantejament orgànic d'*opera omnia* al qual tendia Pin i Soler respon, de fet, a la voluntat d'assimilar i de valorar la pluralitat d'un corpus que bascula entre la política i la literatura des de l'especificitat, formal i genèrica, de cada text. En direcció oposada a aquesta tendència, en canvi, sembla col·locar-se una de nova, i fins ara darrera, proposada de traducció: el volum que la col·lecció «Biblioteca Pompeu Fabra», coeditada per la Universitat Pompeu Fabra i Edicions Destino i dirigida per Lluís M. Todó, va dedicar a Maquiavel (2006). En coherència amb els postulats que justifiquen la col·lecció, és a dir, la constatació que les traduccions d'obres clàssiques envelleixen i necessiten ser refetes de nou cíclicament, els dos textos triats per al volum, *El príncep* i *La mandràgora*, van ser encarregats a la traductora Carme Arenas. I també d'acord amb les aspiracions de la col·lecció de dotar cada llibre d'introduccions «d'especialistes, escriptors i assagistes il·lustres», l'edició ofereix com a pròleg el capítol que el matemàtic i filòsof britànic Bertrand Russell va dedicar a Maquiavel dins el seu llibre d'història de la filosofia occidental, en la traducció que Jordi Solé Tura va fer-ne el 1967 amb el títol *Història social de la filosofia*. No ens podem estar de plantejar alguns dubtes al voltant d'aquestes tries. Cal dir, en primer lloc, que la consideració de l'envelliment lingüístic, que ens sembla escaient a l'hora de valorar les versions dels anys trenta de Stendhal o de Dickens, pot resultar més relatiu davant les versions maquiavel·lianes de Jordi Moners i de Montserrat Puig, ja no pel nombre d'anys transcorreguts, sinó senzillament perquè es van realitzar des d'un català encara fruibler des dels hàbits lingüístics d'avui dia. Certament, algunes formes gramaticals, com ara «llurs» o perfets simples de segona conjugació que emprava Jordi Moners, poden aparèixer un pèl allunyades i en desús en els registres actuals. I en aquest sentit una nova traducció que millori la relació amb el llenguatge en ús no és tan sols legítima, sinó que ha de ser sempre benvinguda. Però, evidentment, en un text conceptualment tan important, la millora ha d'afectar no tan sols aspectes estilístics, sinó també, i diria que prioritàriament, la claredat i la fidelitat semàntica i termino-

lògica. Sobre les realitzacions de cada traductor hi tornarem més endavant. Ara, però, m'interessa observar que, havent-hi encara diverses obres de Maquiavel no traduïdes mai al català, com ara l'interessant *Discorso o dialogo intorno alla nostra lingua* o el gruix dels escrits polítics com els *Discorsi sopra la prima deca de Tito Livio* i *Dell'arte della guerra*, sorprèn que es preferís tornar a traduir les mateixes dues obres que comptaven amb una traducció moderna no gaire llunyana en el temps. Posats a actualitzar, no hauria valgut més la pena encarregar un estudi introductor original, pensat per a la parella de textos traduïts, en lloc de repes-car un escrit dels anys quaranta que no contempla cap aproximació crítica a *La mandràgora* i al qual ja tenia accés el lector català?

La història editorial del volum va ser molt efímera: l'ambiciosa «Biblioteca Pompeu Fabra» va plegar l'any següent, al cap de tres anys de vida i de dis-set volums; així doncs, el llibre va quedar ràpidament fora de comerç. Tanmateix, dels textos traduïts per Carme Arenas, que havien merescut el Premio Farnesina Biblioteca Europea 2004, va ser recuperat *El príncep* dins el catàleg d'Edicions 62, primer des d'una col·lecció didàctica, «Educatió 62» (2009), i posteriorment des d'una col·lecció econòmica, «Labutxaca» (2012). L'edició dins «Educatió 62» presentava no tan sols un nou format, sinó també un conjunt d'eines necessàries en el nou context: s'hi va incorporar tant un estudi introductor encarregat a Oriol Ponsatí-Murlà, pensat per acostar els joves a les teories d'un clàssic i perquè puguin ser relacionades amb l'experiència del món actual, com un conjunt de materials didàctics a cura de Joan Vergés Gifra.

En definitiva, aquest balanç posa en evidència algunes idiosincràsies que diferencien els diferents períodes en què s'han traduït obres de Maquiavel: el primer gran esforç d'incorporar aquest autor al català es presenta com una aspiració al conjunt de la seva obra, amb atenció a tota la seva trajectòria i a la diversitat de gèneres en què s'expressa, des del tractat fins a la biografia, des de la comèdia fins a la narrativa; un llarg lapse de temps separa aquest primer projecte de gran abast de les traduccions més actuals, les quals segueixen sent gairebé totes disponibles als lectors, han circulat en col·leccions d'àmplia difusió i es caracteritzen pel fet de prioritzar la singularitat del text dins del gènere concret en què es pot classificar; en aquesta segona fase, les tries han convergit bàsicament en tres obres: *El príncep* (traduït per Jordi Moners i Sinyols i per Carme Arenas), *La mandràgora* (traduïda per Montserrat Puig i per Carme Arenas) i *Clícia* (traduït per Jordi Ferrer Gràcia).

2.2. Traduccions disperses i inèdites

Del recorregut que acabem de fer sorgeix una pregunta a la qual no és fàcil respondre: com és que la cultura política noucentista no es va preocupar de promoure cap traducció de Maquiavel? Més si pensem que Pin i Soler es movia fora

i en contra d'aquells ambients i que aquests, per tant, ignoraven les seves obres. L'interès pel pensament del tractadista florentí devia ser segurament ben viu en alguns exponents d'aquella cultura. Per exemple, tot i que encara no disposem d'un estudi aprofundit que ponderi els ressos de les teories de Maquiavel en un llibre com *La nacionalitat catalana* (Prat de la Riba en llegia l'obra política en una edició italiana de la «Biblioteca classica economica» de Sonzogno de 1875, *Il Principe; Dell'arte della guerra ed altri Scritti politici*, amb pròleg de Francesco Costero)⁶, en una simple lectura de l'assaig és possible detectar-hi alguns punts de contacte al voltant d'idees importants relatives a l'organització política i militar dels estats. Des d'una posició ideològica anàloga prové també l'interès que es desprèn de la biblioteca d'un intel·lectual com J.V. Foix, el qual posseïa, a més de les monografies *Machiavelli, giudice delle rivoluzioni dei nostri tempi* del federalista vuitcentista Giuseppe Ferrari (Vallecchi, Florència, 1921) i *Machiavel* de Gautier Vignal (París, 1929), diferents edicions d'obres de Maquiavel: una traducció castellana vuitcentista d'*El príncep*, una reimpressió dels anys vint del mateix volum que tenia Prat de la Riba, una edició de 1902 de les *Commedie* de Sonzogno i una antologia de pensaments en traducció francesa de 1921⁷. Precisament aquesta última, *La Pensée de Nicolas Machiavel, extraits les plus caractéristiques de son oeuvre, choisis, groupés et traduits par François Franzoni* (Payot, París, 1921) és la font d'una tria de pensaments procedents d'obres diferents⁸ que van aparèixer en traducció catalana a la revista *L'Amic de les Arts* el 1927 (Maquiavel 1927a), en ocasió de la commemoració del centenari de la mort de l'escriptor. Les versions no van signades, però ens inclinem a suposar que eren responsabilitat del mateix Foix, redactor de la revista i propietari de l'antologia de Franzoni.

Tot l'interès per Maquiavel que es pot entreveure en aquesta generació d'escriptors i intel·lectuals es concreta, doncs, pel que fa a les traduccions, tan sols en aquestes pàgines disperses, les quals, per més que hi puguem afegir la traducció, també dispersa i anònima, del capítol dedicat a la figura del Magnífic en les *Històries florentines* que va aparèixer per la mateixa circumstància commemorativa a *La Revista* de Josep M. López-Picó (Maquiavel 1927b), no deixen de ser, al meu entendre, molt poc indicatives de la presència real de Maquiavel en la cultura noucentista.

- 6 El volum, procedent de la biblioteca personal de Prat de la Riba, es conserva a la Biblioteca de Catalunya (top. Prat-6-II-17).
- 7 Els volums, tots amb ex-libris de J.V. Foix, es conserven actualment a la Biblioteca de Catalunya, respectivament amb el topogràfic Foi-8-2165, Foi-8-3433, Foi-8-2810, Foi-8-2544. Com a prova de l'absoluta impermeabilitat de la cultura noucentista davant les obres de Pin i Soler, cal tenir en compte que Foix no posseïa en la seva biblioteca personal cap exemplar dels dos volums de Maquiavel del tarragoní. Els que figuren dins el Fons Foix llegat a la Biblioteca de Catalunya hi van confluïr posteriorment procedents d'altres biblioteques personals.
- 8 Segons s'hi especifica al darrere de cada fragment, de *Clizia, Lettere familiari, Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio, Il Principe, Istorie fiorentine, Mandragola, Dell'arte della guerra*.

Abans de tancar la nostra ressenya, convé fer esment de dues versions inèdites, també de principi del segle XX, de les quals s'han conservat els autògrafs: la de *L'ase d'or* realitzada per Lluís Via i la dels capítols inicials d'*El príncep* traduïts per Pere Coromines. En el primer cas, es tractava de fet d'un encàrrec que Pin i Soler va fer a l'amic poeta, perquè adaptés a la mètrica de l'original italià la traducció que ell havia fet del poema sense respectar la mesura dels versos, tot suposant que la feina es pogués enllestir amb uns quants retocs. Lluís Via, però, vista la impossibilitat de treballar damunt el text de Pin i Soler a força de pegats i sargits, va decidir, encoratjat per l'amic, dur a terme una versió de bell nou, segons ho explica en una carta del 7 de gener de 1918:

S'obstinà en que jo indiqués la manera de versificar lo que vostè havia escrit, y vaig intentarho escursant o allargant frases y cambiant accents, fins adquirir la convicció de que no m'era possible en conciencia tirar avant, si no desistia de fer borrats sobre'l treball de vostè, y no prenia quartilles noves. De que no hi havia altra possibilitat de fer els versos, vostè'n restava tan persuadit com jo, tota vegada que'm deya que anés continuant⁹.

El testimoni és interessant perquè posa en evidència les dificultats objectives que presentava la traducció si es volia conciliar la forma literària amb tots els matisos semàntics del text. En efecte, la versió de Lluís Via, tot i ser en vers, tampoc no conserva la rima, sinó que converteix els tercets en decasíl·labs femenins estramps. Tot i així, tendeix a refer les expressions amb més llibertat i sovint a afegir-hi mots, sobretot determinants, que recreen les imatges allunyant-les de l'original. Per exemple, els versos de Maquiavel:

Così tra quelle bestie sconosciuto,
mi ritrovai in un ampio cortile,
tutto smarrito, senza esser veduto.
E la mia donna bella, alta e gentile,
per ispazio d'un'ora, o più, attese
le bestie a rassettar nel loro ovile. (Maquiavel 2003b, III, pp. 37-42)

que Pin i Soler havia traduït, segons llegim al manuscrit¹⁰, de la manera següent:

Així entre aquell bestiar, confós,
me trobí en un'ample cleda
tot pertorbat, sense ser vist.
Hont ma duquessa gentil y bella
per espay d'un'hora, o més, estigué
apomentant los remats en llurs estables.

presenten en la versió poètica de Lluís Via uns quants adjectius suplementaris, incorporats evidentment per arrodonir el recompte sil·làbic dels decasíl·labs:

9 Carta de Lluís Via a Pin i Soler del 7-I-1918 conservada a la Biblioteca de Catalunya.

10 Ms. 4487 de la Biblioteca de Catalunya.

Així confós en mitg de besties tantes,
 sens que ningú'm vegés, me trobí dintre
 d'una espayosa *interminable* cleda.
 Y la meva *arrogant*, gentil pastora,
 ab ses besties un tant *atrafegada*,
 esmerçà més d'un'hora aconduhintles.

El fet és que Pin i Soler no va considerar prou bona l'alternativa que li oferia l'amic i va preferir, un cop descartada la versió mètrica, publicar la seva inicial traducció en prosa, perquè, com subratlla al pròleg, «sempre hem tingut *punt* en que nostres traduccions fossin fidelíssimes»¹¹. D'altra banda, Lluís Via, un cop exposades a l'amic les seves perplexitats sobre el retard amb el qual ell havia modificat el seu parer, li recorda que una traducció ha de ser orgànica i coherent per poder funcionar: «Ja vaig dirli de bon principi que'l servey que li pogués prestar el meu treball seria contraproduhent si l'usava d'una manera fragmentaria. (...) El treball queda de totes maneres retirat, si ha d'usarse fragmentariament y citant el meu nom...»¹² Al marge de l'episodi, podem afegir que la documentació epistolar ens permet afinar una mica la cronologia de la redacció de les traduccions de Pin i Soler, atès que és del 2 de gener de 1918 la carta de Lluís Via que acompanya el manuscrit de la versió refeta de *L'ase d'or* que li remet. Per tant, la traducció del poema, i suposem que també la de la resta, ja havia estat realitzada a final de 1917.

Finalment, cal mencionar els fragments que s'han conservat d'una versió inèdita i inacabada d'*El príncep* impresa per l'escriptor i polític republicà Pere Coromines. L'autògraf consta de 22 quartilles i comprèn, en redaccions múltiples disposades en successió, la traducció de la dedicatòria, dels primers dos capítols i de part del tercer. No és datat i es conserva a la Biblioteca de Catalunya. Com ja vaig concloure en editar aquest manuscrit (Gavagnin 2004), tant les característiques ortogràfiques del text (encara no del tot adequades a les normes fabrianes) com el fet que els fulls utilitzats duguin la capçalera «El Diputado á Cortes por Barcelona» ens fan inclinar per delimitar-ne la possible data de redacció entre el maig de 1910 i el 1916, és a dir, durant els anys en què Coromines va ser diputat a Corts per la Unió Federal Nacionalista Republicana. Reblaria la hipòtesi l'afinitat entre el traç de l'escriptura i la tinta utilitzada en aquest autògraf i els que presenten unes cartes que va escriure el 1914 i el 1916. Si donem per bona aquesta datació, podríem relacionar l'abandó de la tasca de traducció per part de Pere Coromines amb el fet que, precisament el 1916, es divulgues la notícia de la pròxima publicació

11 Maquiavel 1921, p. XXI. Tanmateix, no sempre la versió de Pin i Soler és més a prop del text de Machiavelli, perquè en alguns casos apareix més eficaç i clara la versió de Lluís Via.

12 Carta de Lluís Via a Pin i Soler del 7-I-1918. La versió autògrafa de Lluís Via ha quedat conservada, inèdita, en el fons de manuscrits de Pin i Soler, al costat de tots els seus manuscrits de treball de les traduccions de Maquiavel (ms. 4487 de la Biblioteca de Catalunya).

de la traducció de Pin i Soler¹³. Sigui com vulgui, el que n'ha quedat, de tot plegat, són més aviat uns experiments de traducció que donen prova tant de l'interès que li devia suscitar el llibre com també de les dificultats que li suposava entendre'l i traduir-lo.

3. Els textos: originals i traduccions

3.1. Els originals utilitzats

La distància de temps que separa les traduccions que hem ressenyat fa que les diferències entre unes i altres afectin no tan sols les estratègies personals que hi aplica en cada cas cada traductor, sinó també l'accés a unes o altres edicions de l'original. I així com la manera de traduir, dins una gamma de variacions possibles, és condicionada per les tendències traductològiques dominants en cada època, al seu torn, també ho és la tria dels textos de partida. Per exemple, hem vist com Foix traduïa uns quants pensaments de Maquiavel des d'una traducció francesa, i no se n'amagava, sinó que es preocupava de puntualitzar, amb cert escrúpol filològic, que respectava, en la seva ordenació, l'ordre establert pel curador de l'antologia francesa. Avui dia, traduir des d'una altra traducció un text d'una llengua tan propera com l'italià no estaria gens benvist, ni que fos per a una revista. Així com actualment es considera més bona pràctica fer cap a una única edició original, la que és reputada pels crítics com a més fiable filològicament, i s'acostuma a fer menció expressa d'aquesta edició (sense que això no impedeixi que cada traductor pugui treure profit també d'altres edicions sobretot pel que fa als aparats de notes i comentaris, o que pugui valer-se de traduccions a altres llengües per aclarir dubtes i ampliar el ventall de tries possibles). És el que fa, per exemple, Jordi Moners i Sinyol, que segueix el text de l'edició einaudiana de 1968 a cura de l'historiador Luigi Firpo, una edició que assumia substancialment el text crític establert per Giuseppe Lissio, de formació positivista, el 1899 per a la primera edició crítica d'*El príncep* realitzada amb criteris lachmannians. Cal afegir que, en el cas de la tradició textual del tractat de Maquiavel, durant els anys seixanta també circulava una altra proposta de text crític, que funcionava com una alternativa al text de Lissio ja que aquest, com hem vist, no havia quedat del tot arraconat. Es tractava del text que havia establert Mario Casella el 1929 en una edició de totes les obres de Maquiavel molt celebrada al seu moment, a banda pel treball filolò-

13 En ressenyar la darrera sessió ordinària de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, *La Vanguardia* dona notícia que «El académico también de número señor Pin y Soler acabó la lectura de la introducción que ha puesto á su traducción catalana de 'El Príncipe' de Maquiavelo» (*La Vanguardia*, 12-XII-1916).

gic de Casella i de Guido Mazzoni, també per totes les justificacions teòriques i retòriques que acompanyaven el volum en sintonia amb la recuperació en clau nacionalista i feixista de la figura de Maquiavel¹⁴. Potser no tan sols raons estrictament filològiques van fer decantar l'editorial Einaudi per recuperar el text de Giovanni Lisio. La tria que fa Jordi Moners, en tot cas, devia ser determinada sobretot per les afinitats amb l'horitzó ideològic de la prestigiosa editorial torinesa. Anàloga, de fet, és la tria de l'edició de referència de la traducció de *La mandràgora* de Montserrat Puig, que segueix el text del volum einaudià a cura de Guido Davico Bonino *Teatro* (1981), basat en l'edició de les obres completes de Mario Martelli.

No sempre, però, és possible determinar les edicions de referència utilitzades pels traductors, o bé perquè de vegades hi falta la menció explícita (com passa, per exemple, en la traducció de *Clícia* de Jordi Ferrer Gràcia i, sorprenentment, si es considera la voluntat de rigor científic declarada en la presentació de la col·lecció, també en les traduccions de Carme Arenas¹⁵) o bé perquè les indicacions que dona el traductor no ho aclareixen del tot. És el que s'esdevé amb *El príncep* de Pin i Soler. De fet, la primera cosa que cal tenir en compte és que Pin i Soler era un bibliòfil i posseïa una biblioteca força rica d'obres i assaigs maquiavel·lians. Segons es pot llegir a l'inventari de la seva biblioteca (Pin i Soler 2004), disposava de tres edicions italianes del tractat (la de Venècia de 1768, amb pròleg i notes d'Amelot de la Houssaie; la que formava part de la primera edició florentina de les obres completes de 1782, en sis volums; i la vuitcentista d'Alcide Parenti dins el volum únic d'*Opere complete* de 1843), de la traducció llatina del protestant Silvestro Tegli en l'edició holandesa de 1648, de dues traduccions al francès (la de Periés anotada per Louandre de 1851 i la de Giraudet anotada per Derome de 1884) i de tres traduccions a l'anglès (la vuitcentista de Morley, la de 1903 de Ricci i la de 1913 de Thomson). A la nota bibliogràfica que encapçala *El príncep*

14 Entre els materials crítics que s'hi publicaven hi havia fins i tot la interpretació que n'havia donat Mussolini al seu preludi a *El príncep*. Aquesta edició de les obres completes de 1929 va tenir molta difusió i projecció, perquè va ser la base de la majoria d'edicions italianes al llarg del segle XX. Salvador Espriu l'esmenta en una carta del 1965 a Boix i Selva precisament pel seu prestigi: «Tal com vàrem quedar, si vols que traduïxí 'El Príncep', cal que em proporcionis una bona edició crítica del mateix. Jo conec la que es va publicar a Florència, a cura de Mario Casella i Guido Mazzoni. En realitat, es tracta de l'edició crítica de les obres completes de Maquiavel. Em sembla recordar que era a l'Editorial 'Barbera', i l'any, el 1929. Però ja saps que jo no sóc cap erudit del gran Secretari, i altrament han passat trenta-sis anys i de segur, que hi haurà noves edicions, encara que l'esmentada és excel·lent.» Carta del 5-IV-1965 citada per Delor 1989, I, pp. 43-44.

15 A la nota de la traductora no hi trobem cap referència bibliogràfica, ni tampoc s'hi fa constar la procedència de les pàgines de Russell que fan de pròleg al volum. En un altre ordre de coses, ens sembla un senyal de descurança també l'ús, contradictori, de les majúscules en els títols (la portada duu en majúscula tant *Príncep* com *Mandràgora*), mentre que a la nota de la traductora tots dos mots apareixen citats, com a parts de títols, en minúscula.

de Pin i Soler, el traductor esmenta totes les edicions italianes i la traducció llatina sense especificar quina és la que segueix, però ho fa en aquest ordre: primer detalla el contingut, en títols i pàgines, del volum d'Alcide Parenti, tot remarcant que «Eixa edició no és pas la més perfecta; la citem perquè ajuda a donar una idea exacta de l'importància quantitativa dels llibres y opúsculs de Machiavelli» (Maquiavel 1920, p.V); després cita la traducció llatina, de la qual declara haver reprodït els títols llatins dels capítols, i finalment cita, en ordre cronològic, les altres edicions italianes setcentistes, d'una de la qual declara que procedeix el retrat que publica. Comptat i debatut, després de les tres pàgines de la nota bibliogràfica ens quedem sense saber quin text ha seguit per a cada obra. En una primera anàlisi que vaig fer de la traducció d'*El príncep* (Gavagnin 2010), vaig observar que l'ús que havia fet de la traducció llatina anava més enllà de la reproducció dels títols, perquè vaig detectar frases i expressions que es basaven clarament en aquesta edició¹⁶. Ara he d'afegir que segurament no va utilitzar només el text llatí, sinó que devia treballar, d'una manera més eclèctica, amb diferents llibres damunt la taula. Concretament, un dels passos del cap. XVIII que va ser suprimit en la traducció de Tegli i que segons l'edició de Parenti diu:

Ed hassi ad intendere questo, che un principe, e massime un principe nuovo, non può osservare tutte quelle cose, per le quali gli uomini sono tenuti buoni, essendo spesso necessitato, per mantenere lo stato, operare contro alla fede, contro alla carità, contro alla umanità, contro alla religione. (Maquiavel 1843, p. 435)

apareix traduït per Pin i Soler d'aquesta manera:

Poso com principi que un Príncep, sobre tot si és novell, no pot exercir impunement totes les virtuts, perquè l'interès de la seva conservació l'obligarà sovint a violar les lleys de l'humanitat, de la caritat o de la religió. (Maquiavel 1920, p. 130)

Cal observar que, dins l'enumeració final, desapareix la fe («contro alla fede»). L'omissió, però, no pot ser producte d'una reelaboració personal, semblant a la que li fa transformar, dins el mateix període, «non può osservare tutte quelle cose, per le quali gli uomini sono tenuti buoni» en «no pot exercir impunement totes les virtuts». En efecte, el fragment final segueix literalment la lliçó, expurgada, de l'edició posttridentina de *Tutte le opere*, apareguda amb data 1550, coneguda com a Testina i punt de referència de la majoria d'edicions fins al XIX. Allí l'enumeració havia quedat reduïda precisament a tres elements, disposats segons l'ordre que trobem en Pin i Soler: «operare contro alla humanità, contro alla charità, contro alla Religione» (Maquiavel 1550, p.

16 Cal tenir en compte que la traducció de Tegli, la més antiga traducció al llatí del tractat, va tenir una amplíssima difusió en Europa amb catorze reedicions i reimpressions en seixanta anys (Mordeglia 2010).

41)¹⁷. Al mateix capítol, apareix al final una referència a Ferran el Catòlic, en la qual l'edició Testina s'havia encarregat de practicar una altra supressió que assenyalo en cursiva entre claudàtors:

Alcuno Principe di questi tempi, che non è bene nominare, non predica mai altro che Pace e Fede, [*e dell'una e dell'altra è inimicissimo*] e l'una e l'altra, quando l'havesse osservata, gli arebbe più volte tolto lo Stato e la riputatione. (Maquiavel 1550, p. 41)

Tampoc en aquest cas la traducció de Pin i Soler no inclou la frase suprimida:

Un Príncep, avuy regnant, mes qual nom no'm convé escriure, may parla sino de pau y bona fè, y si hagués sigut sincer, més d'un cop hauria perdut la seva reputació y'ls seus dominis. (Maquiavel 1920, p. 131)

Hem pogut comprovar que una de les edicions setcentistes que Pin i Soler posseïa, la florentina de 1782-1783, segueix, en efecte, l'edició Testina, tot i que reproduceix a peu de pàgina les variants extreïdes d'un manuscrit antic, en les quals apareixen reproduïdes les lliçons censurades. La tradició textual d'una obra tan punyent i polèmica com *El príncep* va ser durant molt de temps condicionada per la fortuna de les edicions censurades que van circular en l'edat moderna; així doncs, no sorprèn si Pin i Soler, a desgrat de la notable documentació de què disposava, i potser en virtut d'aquest eclecticisme del procediment, acabés fonamentant la seva traducció també en edicions que transmetien versions expurgades del text. Això no treu, val a dir-ho, que, en l'horitzó cultural del seu temps, la tasca de difusió de l'obra de Maquiavel no fos molt important i meritòria, perquè va preferir traduir textos íntegres i no pas fragments, perquè es va esforçar, en una època en què la traducció es practicava amb molta més llibertat, de no allunyar-se del significat del text, i perquè, al capdavall, la riquesa d'eines bibliogràfiques a què va recórrer li va permetre d'assolir una comprensió molt profunda dels textos, tal com vaig assenyalar comparant els fragments de traducció de Pere Coromines amb la versió de Pin i Soler (Gavagnin 2010)¹⁸.

3.2. Estil i sintaxi d'*El príncep*: apunts sobre les versions

No és aquest el lloc per oferir una anàlisi interna sistemàtica de les diferents traduccions catalanes de l'obra de Maquiavel. Tanmateix, m'agradaria, a tall de

17 Sobre aquesta intervenció de la censura i la seva repercussió en algunes traduccions antigues, cf. De Pol 2013.

18 Cavallé i Mallafre (1994), a partir d'un estudi lingüístic, van valorar positivament la versió de *La mandràgora* de Pin i Soler.

conclusió d'aquest recorregut, afegir una petita reflexió sobre algunes de les dificultats que presenta al traductor una obra com *El príncep* i sobre com els traductors s'hi han enfrontat. La novetat del pensament i dels conceptes teoritzats s'expressen en un llenguatge polític molt nou, no pas perquè Maquiavel recorri a neologismes, sinó perquè el que fa des del punt de vista terminològic és sobretot tecnificar¹⁹ mots que ja existien en la llengua, i per tant els carrega de significats i de matisos nous que no sempre són fàcils d'interpretar amb absoluta precisió i univocitat ni és convenient de fer-ho. El caràcter polisèmic d'aquest lèxic no és, però, l'única dificultat amb què topa el traductor. Maquiavel escriu el seu tractat en un estil molt propi, que beu del llenguatge parlat i que vol ser vigorós, immediat i eficaç a l'hora de presentar i d'argumentar les idees. Com va assenyalar Chiappelli (1952), hi ha algunes característiques sintàctiques molt peculiars que destaquen en la prosa d'*El príncep*. Entre aquestes, la concomitància de dues tendències oposades: d'una banda, la de seguir la textualitat tradicional de la tractadística, amb una organització basada en la subordinació, i per tant en l'encabiment, l'una dins l'altra, de les diferents subordinades; de l'altra, la irrupció d'una sintaxi basada en la coordinació, tant de tipus dilemàtica («o per fortuna o per virtù» «perché è necessario o fare questo o tenervi assai gente d'arme e fanti») com de seqüències dels elements causals i consecutius («perché e' populi amavano la quiete, e per questo e' principi modesti erano loro grati»). Aquesta voluntat de defugir la subordinació (Chiappelli parlava d'un procediment de «principalizzazione») atorga al discurs efectes més expressius i afectius, i serveix sovint per posar més en relleu determinades afirmacions o també per elevar-les a la categoria de generalitzacions. Hi ha moments en què les dues tendències entren en pugna i el període deriva en anacoluts. Traduir l'estil del tractat significa, doncs, esforçar-se per respectar aquests equilibris, de vegades precaris i al límit de la gramaticalitat, de vegades no fàcils d'assumir des de la llengua d'una traducció, i encara menys des d'una llengua com el català poc amiga, per exemple, de subordinades gerundives. Pin i Soler, que volia traduir en un llenguatge planer i entenedor, el que fa habitualment és reescriure totalment els períodes, amb la conseqüència de reordenar la disposició dels elements sintàctics i argumentals de l'exposició sense tanmateix capgirar les relacions entre causes i efectes, hipòtesis i conclusions. Un mètode que converteix el fet de traduir en explicar, i que des de la perspectiva traductològica actual ja no resulta acceptable. Tant Jordi Moners com Carme Arenas, en canvi, es proposen de reproduir, compatiblement amb els mitjans disponibles, els trets estilístics del text de Maquiavel²⁰. Ara bé, com

19 El mot, feliç, va ser usat per Chiappelli (1952) per definir aquest procediment.

20 Segons declara Moner al seu pròleg a la traducció: «no pretenc haver sabut reproduir l'estil maquiavel·lià, però sí que no he fet res per allunyar-me'n amb fàcils alambinaments o circumloquis que, potser, n'haurien alleugerit algunes dificultats de comprensió, però que haurien traït no sols l'estil, sinó aquelles intencions de comunicació que cercava l'autor. (...) el meu

dèiem, la traducció de Carme Arenas també es decanta, dins de l'esperit de la col·lecció i en sintonia amb l'evolució dels usos catalans més recents, per un català més corrent i allunyat de formes i construccions que el facin massa literari o encarcerat. I això, si comparem les tries dels dos traductors, té certa repercussió, per exemple, en els connectius (la segona evita formes com «nogensmenys» o «car», a les quals, en canvi, havia recorregut sovint el primer), en els modes verbals (la segona, per exemple, defuig més els gerundis causals i temporals) i en l'ordre dels sintagmes dins l'oració. Uns trets que podem apreciar en la traducció d'aquest fragment:

Uno principe adunque, non potendo usare questa virtù del liberale, senza suo danno, in modo che la sia conosciuta, debbe, s'egli è prudente, non si curare del nome del misero; perché col tempo sarà tenuto sempre più liberale veggendo che, con la sua parsimonia, le sua entrate gli bastano, può difendersi da chi gli fa guerra, può fare imprese senza gravare e' populi. Talmente che viene a usare liberalità a tutti quelli a chi e' non toglie, che sono infiniti, e miseria a tutti coloro a chi e' non dà, che sono pochi (Maquiavel 2003a, cap. XVI).

Un príncep, doncs, no podent practicar, de manera que sigui coneguda, aquesta virtut de liberal sense sortir-ne perjudicat, si és prudent no l'ha de preocupar que pugui agafar fama de gasiu: perquè a mida que passi el temps cada vegada el tindrà per més liberal, veient que amb la seva parsimònia en té prou amb les pròpies rendes, pot defensar-se de qui li fa la guerra, pot fer grans empreses sense gravar el poble, és a dir, que acaba practicant la liberalitat amb tots aquells a qui no pren res, que són infinits, i la gasiveria amb tots aquells a qui no dona, que són pocs (Maquiavel 1982, p. 101).

Un príncep, doncs, en no poder practicar aquesta virtut de liberal, de manera que aquesta virtut sigui coneguda sense que li comporti cap perjudici, si és prudent no s'ha de preocupar que no el tinguin per mesquí: perquè amb el temps cada vegada serà tingut més per liberal, en veure els seus súbdits que amb la seva parsimònia les rendes de què disposa li basten, es pot defensar dels qui li declaren la guerra, i pot dur a terme empreses sense gravar el poble; de manera que és liberal amb tots aquells de qui no treu res, que són infinits, i miserable amb tots aquells a qui no dona res, que són pocs (Maquiavel 2006, p. 118).

El resultat, aquí molt ben assolit per Carme Arenas, de modernització lingüística, en la direcció sobretot de més fluïdesa i claredat, no sempre, però, s'alia amb una millora d'altres aspectes de la traducció. Vegeu, per exemple, aquest fragment:

esforç s'ha abocat especialment a conservar, tant com m'ha estat possible, l'estructura, el ritme, el lèxic de l'original sempre que m'ho ha permès el català» (Maquiavel 1982, p. 41). En una direcció semblant s'orienten les intencions de Carme Arenas: «La nostra opció ha estat salvar l'esperit del text sense traïr tots aquests elements característics de la llengua, del ritme i de l'estructura sintàctica de Maquiavel, suavitzant els anacoluts, modificant la sintaxi llatinitzant i adaptant-la a la catalana, a fi de salvar-ne el sentit final i ser fidels, alhora, als diferents registres lingüístics que trobem a l'original» (Maquiavel 2006, p. 26).

Ma vegnamo ad Alessandro, il quale fu di tanta bontà che, in tra le altre laude che gli sono attribuite, è questa: che in quattordici anni che tenne lo 'mperio non fu mai morto da lui alcuno iniudicato; nondimanco, essendo tenuto efeminato e uomo che si lasciassi governare alla madre, e per questo venuto in disprezzo, conspirò in lui l'esercito e ammazzollo. (Machiavelli 2003a, cap. XIX).

A la segona part del període, entre la conjunció adversativa «nondimanco» (= *nogensmenys*) i l'oració principal (= l'exèrcit hi va conspirar en contra i el va matar), hi trobem una suspensió sintàctica constituïda per dues subordinades, coordinades entre elles, que fan referència al pas des de la condició de bondados d'Alexandre al fet que el matessin. La relació de causa i efecte que hi ha entre els continguts de les dues subordinades («com que el consideraven efeminat va ser menyspreat») és expressada, seguint precisament una de les dues tendències estilístiques de Maquiavel a què ens referíem abans, amb una coordinada («e per questo»), mentre que la relació entre l'acció delictiva i la circumstància que la genera (el fet de ser menyspreat) s'expressa de manera més implícita amb la subordinació, perquè el que pretén posar en relleu aquí Maquiavel és l'aparent paradoxa (subratllada pel connectiu inicial «nondimanco») que un governant que no havia fet matar injustament acabi sent matat per una conspiració. Tot plegat, s'agrumolla en un període molt dens i ràpid, i abocat cap a la conclusió, un nus de fets que mantenen entre ells relacions precises de causa i efecte, d'una banda, i de contrast, de l'altra.

El que fa Pin i Soler, seguint la pràctica a què ens hem referit, és desfer l'organització textual del pas per reescriure'l del tot i col·locar, per tant, de manera lliure les diferents informacions:

Parlem ara d'Alexandre Sever qual clemencia ha sigut lloada, si bé fou blasmat per massa moll y per no tenir més voluntat que la de sa mare. L'exèrcit conspirà contra aquest Príncep tan humà, que en un regnat de XIV anys no deixà executar cap sentència de mort sino per decisió dels tribunals, y no obstant, fou víctima de mans homicides. (Maquiavel 1920, p. 141)

En aquesta nova formulació es remarca amb més claredat el contrast entre el seu comportament com a governant bo i el fet de morir assassinat, però s'esvaeix tota relació causal explícita entre el fet que aquest governant fos objecte de menyspreu i el fet que l'exèrcit el matés (relació de tota manera important en l'argumentació de tot el capítol intitulat precisament *De quina manera cal evitar ser menyspreat i odiat*) i s'estableix, per contra, una relació explícita (limitativa) entre lloances i blasmes de què fou objecte Alexandre que no apareix ni suggerida per Maquiavel. Al seu torn, Jordi Moners s'esforça, tot i atenuar algun recurs més expressiu (desapareix el demostratiu amb funció dística, «è questa», i l'estructura coordinada entre les dues subordinades, «e per

questo»), per respectar la disposició sintàctica de l'original, amb la conseqüència d'oferir una versió en part més fidel al text de partida que la de Pin i Soler:

Però veiem Alexandre Sever, que era tan bondadós, que, entre d'altres elogis que se li poden fer, es diu que en catorze anys que conservà l'imperi mai no va ser mort ningú sense haver estat jutjat; i tanmateix, essent considerat efeminat i home que es deixava governar per sa mare, fou menyspreat per aquest motiu i l'exèrcit conspirà contra d'ell i l'assassinà. (Maquiavel 1982, pp. 113-114)

Si llegim amb atenció, però, veurem que la dificultat a l'hora d'assumir l'estructura coordinada de les dues subordinades gerundives no ha estat resolta del tot encertadament. En efecte, en resulta que «fou menyspreat» (ara coordinat amb els verbs de l'oració principal) entra en contradicció amb les informacions que fan de premissa: «i tanmateix (...) fou menyspreat (...) i l'exèrcit conspirà», per la qual cosa explícita una interpretació que no és pas explícitada en el discurs de Maquiavel, en el qual no s'expressa una relació d'oposició entre el «fou menyspreat» i el capteniment d'Alexandre.

Carme Arenas, finalment, preocupada per defugir els gerundis i alhora seguint ella també la seqüència de les oracions, tradueix de manera una mica diferent, però acaba cometent un error semblant al de Jordi Moners, tot i que semànticament encara més inassumible en el context, perquè fa entrar en contradicció, mitjançant la locució adversativa «i això no obstant», dos fets que tampoc Maquiavel no oposava entre ells, això és, el fet que Alexandre era bondadós i el fet que tingués fama d'efeminat²¹:

Però passem a Alexandre, que fou tan bondadós que entre les moltes alabances que li han estat atribuïdes, hi ha aquesta: que en catorze anys que va tenir l'imperi ningú no fou executat sense judici previ; i això no obstant, era tingut per efeminat i per un home que es deixava governar per la seva mare, la qual cosa li comportà el menyspreu de tothom, l'exèrcit va conspirar en contra d'ell i el va matar. (Maquiavel 2006, p. 139)

Traduir *El príncep* significa, entre altres coses, saber respectar aquesta sintaxi sovint poc lineal sense, però, afegir obscuritat al sentit i, evidentment, sense posar en perill les relacions causals que hi són establertes. Com ha remarcat un traductor al francès de l'obra (Fournel 2001, p. 75), cal aproximar-s'hi amb la triple mirada de lingüista, de filòsof i d'historiador per arribar a copsar els fluxos del pensament de Maquiavel i a interpretar aquest llenguatge elàstic i obert, el qual reclama deixar com a tals les zones d'ambigüitats o d'indefinió. Tot plegat no és gens fàcil, o almenys no és exempt de paranys. Per això, creiem que les traduccions no haurien de ser immòbils en el temps. Sovint, les traduccions presenten alguns problemes concrets, de vegades producte de les presses, sense que

21 La incongruència va ser assenyalada per Bonada (2006), que, tot i citar també la traducció de Moners, no esmenta la desviació que presenta aquesta versió.

això invalidi el conjunt, uns problemes que podrien i haurien de ser esmenats a l'hora de tornar a proposar la mateixa versió en noves edicions. Promoure, dur a terme i publicar una traducció d'un text clàssic significa ocupar un espai editorial, que sol funcionar també de fre a iniciatives noves en relació amb el mateix text. Per motius econòmics, les editorials prefereixen sovint reciclar traduccions ja fetes més que no pas encarregar-ne de noves²². Sobretot quan es tracta de mercats petits, com és el cas del català. La responsabilitat dels traductors és en aquest sentit molt gran, però també ho és la de les editorials. Una traducció revisada pel mateix traductor és una manera molt més útil i honesta d'aprofitar la feina feta.

Referències

- Bonada, Lluís (2006), «Fan il·lògic Maquiavel», *El Temps* (17-X), p. 83.
- Cavallé, Joan i Mallafre, Joaquim (1994), *Pin i Soler, editor i traductor dels humanistes*, a F. Roig i J. M. Domingo (eds.), *Actes del Simposi Pin i Soler. Tarragona, 26-28 de novembre de 1992*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona, pp. 167-191.
- Chiappelli, Fredi (1952), *Studi sul linguaggio del Machiavelli*, Le Monnier, Florència.
- De Pol (2013), «Fede' nel 'Principe' di Machiavelli e in alcune sue traduzioni tedesche della Prima Età moderna», *Lingua e Diritto. La Lingua della Legge, la Legge nella Lingua, PubliForum*, 18 (13-III), consultat l'11-VII-2013, url: http://publiforum.farum.it/ezine_articles.php?id=241.
- Delor, Rosa M. (1989), «Per a una hermenèutica de l'obra de Salvador Espriu (1929-1948)», tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- Espriu, Salvador (1952), *Evocació de Rosselló-Pòrcel i altres notes*, Joaquim Horta, Barcelona, p. 117.
- Fournel, Jean-Louis (2001), *Frontiere e ambiguità nella lingua del Principe: condensamenti e diffusione del significato*, a A. Pontremoli (ed.), *La lingua e le lingue di Machiavelli. Atti del Convegno internazionale di studi. Torino, 2-4 dicembre 1999*, Olschki, Torí, pp. 71-85.
- Gavagnin, Gabriella (2004), «Un fragment d'El Príncep de Maquiavel per Pere Coromines», *Els marges*, 72, pp. 105-113.
- (2010), «Les traduccions al català de Maquiavel a principis del segle XX», *Quaderns d'Italìa*, 15, pp. 77-87.
- Maquiavel (1550): *Il Principe di Nicolo Machiavelli al Magnifico Lorenzo di Piero de Medici, a Tutte le Opere di Nicolo Machiavelli cittadino et segretario fiorentino, divise in V parti, et di*

22 Sobre el fenomen de les reedicions de les traduccions, és molt útil la reflexió teòrica i històrica que fa, a propòsit del cas català, Ortín 2011.

nuovo con somma accuratezza ristampate al Santissimo et Beatissimo Padre Signore Nostro Clemente VII. Pont. Mass. M.D.L., cito de l'exemplar digitalitzat en Google Books.

- (1843): *Opere complete di Niccolò Machiavelli. Con molte correzioni e giunte rinvenute sui manoscritti originali*, Alcide Parenti, Florència, 1843.
 - (1920): *Lo Príncep, traducció catalana, ara per primera volta publicada, precedida d'un Breu Comentari sobre Nicolau Machiavelli y'l seu temps per J. Pin y Soler de la Reyal Academia de Bones Lletres de Barcelona y de l'Academia de la Llengua Catalana*, «Biblioteca d'Humanistes, IX», Llibrería Antiga y Moderna de S. Babra, Barcelona.
 - (1921): *Traduccions (promeses ja en nostre Philobiblon del 1916), ara per primera volta publicades en català, precedides d'un Breu Comentari sobre Nicolau Machiavelli, novelista, autor dramàtic, poeta per J. Pin y Soler...*, «Biblioteca d'Humanistes, X», Llibrería Antiga y Moderna de S. Babra, Barcelona.
 - (1927a): «El centenari de Maquiavel», *L'Amic de les Arts*, 15 (30-VI), pp. 45-46.
 - (1927b): «De les 'Històries Florentines'. Llorenç el Magnífic (1448-1492)», *La Revista*, XIII (juliol-desembre), pp. 133-134.
 - (1982): *El Príncep*, traducció i edició a cura de Jordi Moners i Sinyol, «Textos filosòfics, 11», Laia, Barcelona.
 - (1985): *La mandràgora*, traducció de Montserrat Puig, a Machiavelli, Aretino, Ruzante, Bruno, *Teatre del Renaixement*, presentació de Giuseppe Grilli, «MOLU, 45», Edicions 62/«la Caixa», Barcelona, pp. 15-86.
 - (2000): *Clícia*, traducció de Jordi Ferrer Gràcia i presentació de Jordi Galceran, «Col·lecció Popular del Teatre Clàssic Universal», Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona, Barcelona.
 - (2003a): *Il Principe*, Biblioteca Italiana, Roma, edició electrònica de l'edició de Giorgio Inglese de 1995, disponible a www.bibliotecaitaliana.it.
 - (2003b): *L'Asino*, Biblioteca Italiana, Roma, edició electrònica de l'edició de Mario Martelli de 1971, disponible a www.bibliotecaitaliana.it.
 - (2006): *El Príncep. La Mandràgora*, traducció de Carme Arenas, pròleg de Bertrand Russell, «Biblioteca Pompeu Fabra, 16», Destino, Barcelona.
- Mordeggia, Caterina (2010), *The first Latin translation*, a R. De Pol (ed.), *The First Translations of Machiavelli's Prince*, Rodopi, Amsterdam-Nova York, pp. 59-82.
- Ortín, Marcel (2011), *Aspectes institucionals i culturals de la reedició de traduccions. El cas de la Biblioteca Literària de l'Editorial Catalana*, a G. Gavagnin i V. Martínez-Gil (eds.), *Entre literatures. Hegemonies i periferies en els processos de mediació literària*, Punctum, Lleida, pp. 101-120.
- Pin i Soler, Josep (2004), *Comentari sobre llibres i autors*, a cura de Sandra Sarlé, pròleg de Josep M. Domingo, Arola, Tarragona.
- Pla, Josep (1980), *Itàlia i el Mediterrani*, Destino, Barcelona.

